گزارشی تاریخی درباره مزرعه «کاریزک» که امروزه بخشی از اراضی اسماعیل آباد را در برمی‌گیرد

روزی روزگاری مشهد

زمینی بی‌نشان میان «فتح آباد» و «کلاته بوغا»

مرضیه ترابی| اطلاعات ما درباره مزرعه قدیمی «کاریزک» چندان گسترده نیست. مهدی سیدی در کتاب «نگاهی به جغرافیای تاریخی مشهد» گزارشی بسیار مختصر درباره کاریزک آورده و نوشته است: «کاریزک روستایی کوچک میان قرای فتح‌آباد و کلاته‌بوغا در شمال شهر مشهد و سمت راست کال «چایش» بود. چون وقف نبوده نامش در متون ذکر نشده است. این روستا در دهه ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ ضمیمه شهر مشهد شد. محل پیشین آن اینک در حاشیه شمالی بزرگراه کمربندی قائم(عج) در جوار ساختمان الماس شرق قرار دارد.» افزودن بر این اطلاعات البته کمی دشوار است، اما ناممکن نیست. واژه کاریزک ترکیب‌یافته کلمه «کاریز» و پسوند «ک» و به‌معنای حقیقی «کاریز کوچک» است و به‌طور منطقی، باید آن را «قنات کوچک» معنا کنیم. به دیگر سخن، اگر قرار باشد استنباطی از دلیل نام‌گذاری کاریزک داشته باشیم، باید سبب آن را جاری بودن قناتی کوچک و کم‌آب روی اراضی میان فتح‌آباد تا کلاته‌بوغا بدانیم که به‌دلیل ایجاد قلعه‌ای مسکونی، ساختاری مستقل پیدا کرده بود. امروزه از این مزرعه قدیمی نشانی در میان نیست و کل محدوده آن، تبدیل به مناطق ویژه اقتصادی یا تأسیسات کارگاهی، تجاری و مسکونی مدرن شده است. در این نوشتار کوتاه کوشیده‌ام پرده از اسرار ازیادرفته کاریزک، این مزرعه کوچک، قدیمی و فراموش‌شده، بردارم.

نمایی از کال خیام شمالی و محدوده کاریزک / منبع عکس: مرکز اسناد و توسعه تاریخ شهری شهرداری مشهد

چرا «کاریزک» در تاریخ گم شده است؟

همان‌طور که اشاره شد، مهدی سیدی مکان کاریزک را در موقعیتی حدفاصل فتح‌آباد تا کلاته‌بوغا می‌داند که در این سلسله یادداشت‌ها درباره هر دو مکان، به تفصیل سخن گفته‌ام.

با این حال، چنین تصویری درباره موقعیت جغرافیایی کاریزک، خیلی دقیق نیست. در نقشه سال ۱۳۴۰ خورشیدی که احمد ماهوان آن را در کتاب «تاریخ مشهد قدیم» آورده، کاریزک از شمال به «آروند»، «فریزی» و «کَشَف»، از غرب به اراضی «خین عرب» و از جنوب به «اسماعیل‌آباد» و «فتح‌آباد» محدود می‌شده است؛ اما در کمال تعجب، نشانی از کاریزک در کتاب «فرهنگ جغرافیای ایران»، اثر حاجعلی رزم‌آرا که در دهه ۱۳۲۰ به رشته تحریر درآمده است، دیده نمی‌شود.

در مجموعه دفترهای دوره ناصرالدین‌شاه نیز اثری از کاریزک در نزدیکی مشهد نیست. تنها در سندی متعلق به سال ۱۳۳۵ قمری (۱۲۹۵ خورشیدی)، به نام کاریزک در نزدیکی مشهد اشاره شده و صحبت از تعرض به قنات این مزرعه و نیز قنات «چشمه قبرستان» به میان آمده است که انطباق آن با کاریزک موردبحث ما، چندان ساده نیست. از سوی دیگر، تردیدی نداریم که در کل این مدت، کاریزک حیات داشته و به‌عنوان گستره‌ای مستقل به این حیات ادامه می‌داده است.

پس قضیه چیست و چرا سخنی از این مکان در متون تاریخی به میان نیامده است؟ نخستین دلیلی که به ذهن می‌رسد، الحاق کاریزک به یکی از روستاهای بزرگ اطراف مانند فتح‌آباد است؛ به‌این‌معنا که در بلوک‌بندی مناطق، کاریزک به‌عنوان بخشی از مزارع بزرگ هم‌جوار تلقی می‌شد و آن را واحد مستقلی فرض نمی‌کردند؛ چنان‌که در ادامه اشاره خواهیم کرد، این مزرعه جمعیت چندانی نداشت و این مسئله، نشان از وسعت کم آن دارد و الحاقش به مزارع دیگر، از نظر اداری و سازمانی را توجیه می‌کند؛ ضمن آنکه کاریزک، مزرعه‌ای خرده‌مالکی بوده و در زمره موقوفات قرار نمی‌گرفته است. این دلیل هرچند دور از ذهن نیست، اما به‌سادگی نمی‌توان آن را اثبات کرد.

دلیل دوم شایان عرضه، فصلی بودن مزرعه و حضور غیردائمی اهالی در آن است. مزارع فصلی

کاریزک در نقشه امروز مشهد

که فقط در بخشی از سال میزبان کارگران کشاورزی بوده‌اند، کم نیستند. این احتمال وجود دارد که کاریزک هم در زمره چنین مزارعی قرار می‌گرفته است.

شاید نام کاریزک، به معنای کاریز محدودی است که فقط قادر به تأمین آب برای بخشی از سال بوده و در برخی سال‌ها هم خشک می‌شده است. دلیل سومی که می‌توان احصا کرد، تغییر نام‌هایی است که گاه در مورد کاریزک اتفاق افتاده است. هرچند نشانی از این تغییرنام‌ها در اسناد وجود ندارد، اما می‌توان آن را به‌عنوان یک دلیل مد نظر قرار داد. با وجود این، هیچ‌یک از این سه علت نمی‌تواند به‌طور کامل اقناع‌کننده باشد و باید برای تکمیل دیدگاه در انتظار کشفیات جدید تاریخی ماند.

رمزگشایی از گزارش‌های تبلیغی در «کاریزک»

یکی از مهم‌ترین اسنادی که درباره تاریخ کاریزک وجود دارد و در دسترس ماست، به گزارش‌های مبلغان مذهبی حوزه علمیه مشهد مربوط می‌شود که در اواخر دهه ۱۳۴۰ خورشیدی، به‌طور هفتگی و برای امور تبلیغی به این مزرعه یا روستای بسیار کوچک سفر می‌کردند. بیشتر این طلاب زیر نظر مرحوم آیت‌ا... دهشت فعالیت می‌کردند و ازآنجاکه او طلبه‌ها را ملزم به نگارش گزارش از اقدامات کرده بود، مبلغان صورت جلسه‌ای از وقایع اتفاق افتاده در جلسات تبلیغی را در یک دفتر می‌نوشتند و به حوزه علمیه تحویل می‌دادند.

در متن این گزارش‌ها، عموما به اقدامات اختصاصی طلاب اشاره شده و شاید از نظر پژوهشگر دارای

نمایی از الماس شرق که در اراضی کاریزک پا گرفته است

اطلاعات تاریخی ذی‌قیمتی نباشد، اما گاه در میان سطور نگارش یافته گزارش، به مواردی بر می‌خوریم که نشانه‌هایی از شرایط اقتصادی، جغرافیایی و فرهنگی روستا را در دوره حضور طلاب روایت می‌کند. این موارد در مجموعه گزارش‌های مبلغان اعزامی به مزرعه یا قلعه کاریزک قابل بررسی است؛ گزارشی بسیار مفصل در محدوده دو سال (از ۱۳۴۶ تا ۱۳۴۸ خورشیدی) که با محوریت مبلغی به نام سیدابوالحسن رضوی حیدری به رشته تحریر درآمده است و امروزه به‌عنوان سند شماره ۷۲۲۸۶ در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می‌شود.

مروری بر محتوای گزارش ابوالحسن رضوی

نخستین گزارش این مجموعه مربوط به ۱۱ اسفند ۱۳۴۶ خورشیدی است. به‌طور متوسط در هر جلسه، بین بیست تا سی نفر حضور داشته‌اند. ظاهرا قلعه کاریزک دارای مسجد یا حسینیه کوچکی بوده است. ابوالحسن حیدری در زمستان سال ۱۳۴۶ خورشیدی از محل همیاری و کمک‌های مردم کاریزک، یک دستگاه بخاری نفتی برای مسجد خرید و حدود یک سال بعد، در مراسم نیمه شعبان، زیلویی برای کف مسجد خریداری شد. ظاهرا مسجد از هرگونه امکاناتی بی‌بهره بوده است و کف آن را هم با حصیر پوشانده بوده‌اند که برای نشستن، به‌ویژه در زمستان مناسب نبوده است.

علاوه بر مسجد، برخی جلسات را در منزل اهالی برگزار می‌کردند. در متن گزارش‌های ابوالحسن رضوی از فردی به نام «غلامحسین» به‌عنوان بانی جلسه ۱۴ تیر ۱۳۴۷ خورشیدی و «مشهدی قربان» به‌عنوان بانی جلسه سوم مردادماه ۱۳۴۷ خورشیدی سخن به میان آمده است. در گزارش اخیر، اطلاعاتی درباره برگزاری مراسم در «قلعه‌پایین» کاریزک وجود دارد و نشان می‌دهد که کاریزک از دو قلعه بالا و پایین تشکیل می‌شده است.

سیدابوالحسن حیدری رضوی، در ابتدای یکی از گزارش‌های سال ۱۳۴۷ خورشیدی، آمار قابل ملاحظه‌ای از کاریزک ارائه می‌دهد: «مشخصات کاریزک: تعداد خانوار: ۳۵/ جمعیت: ۱۵۰ نفر/ فاصله از مشهد: پنج کیلومتر». نکته درخورتأمل دیگر در بررسی گزارش‌ها، افت آشکار تعداد نفرات شرکت‌کننده در جلسات، هم‌زمان با شهریورماه است که نشان می‌دهد بخشی از اهالی به‌عنوان کارگران کشاورزی در دیگر مزارع اطراف کاریزک مشغول به‌کار بوده‌اند. این وضعیت معلوم می‌کند که وسعت زمین‌های زراعی کاریزک چندان زیاد نبوده و حاصل آن کفاف زندگی اهالی را نمی‌داده است.

براساس این گزارش‌ها، میان اهالی روستای کاریزک و برخی از روستاهای اطراف، به‌ویژه «کلاته‌بوغا» رابطه خویشاوندی برقرار بوده است. در زمستان سال ۱۳۴۷ خورشیدی، بارش برف در کاریزک چنان گسترده و سنگین بود که راه پنج‌کیلومتری مشهد به این روستا را مسدود و عبورومرور را غیرممکن کرد.

در مجموع، بررسی گزارش‌های مبلغ مذهبی کاریزک، تصویری نسبتا روشن را از یک روستای بسیار کوچک با اراضی و جمعیت محدود در حدود شصت سال قبل پیش روی محقق قرار می‌دهد؛ روستایی که اراضی آن از آب قنات تغذیه می‌شد و قرارگرفتن در نزدیکی مسیر کشف‌رود باستانی، نتوانسته بود بر زیرساخت‌های تولیدی و کشاورزی آن اثر مطلوبی بگذارد.

فتو مشهد

موزه‌ای که حالا دیگر نیست

درباره «کاخ‌موزه ملک‌آباد» که در دهه اول انقلاب مدت کمی پذیرای مردم بود

حشمت کفیلی| در سال ۱۳۵۷ و با استقرار حکومت اسلامی در ایران و ایجاد نظم در تشکیلات اداری آستان‌قدس با حضور تولیت وقت، موزه که برای مدتی تعطیل بود، باتوجه به درخواست مجاوران و زائران حرم مطهر حضرت رضا(ع)، با کسب مجوز از تولیت وقت (توسط مسئولان موزه) ابتدا در ساعات محدودی پاسخ‌گوی مراجعان بود اما به‌مرور ساعات بازدید افزایش یافت.

در جریان سال‌های بعد از انقلاب اسلامی در مسیر توسعه و تحول فرهنگی در آستان‌قدس، شاهد گشایش موزه‌ها و بخش‌های تخصصی جدیدی در بافت تشکیلات اداری هستیم. گنجینه‌ها و خزاینی که براساس سنت حسنه وقف، با اهدای ارزشمندترین داشته‌های محبان حضرت رضا(ع) روزبه‌روز بر غنای آن افزوده می‌شد؛ همچنین استقبال روزافزون زائران و مجاوران بارگاه حضرت رضا(ع) از این اقدامات موجبات این توسعه را فراهم کرد و مدیران این آستان مقدس را بر آن داشت تا از این ظرفیت علمی و فرهنگی و تاریخی به‌نحو احسن استفاده کنند.

یکی از موزه‌هایی که در این دوره به‌عنوان دومین موزه آستان‌قدس مدتی پذیرای مردم شد، کاخ‌موزه ملک‌آباد بود. کاخ‌موزه ملک‌آباد یکی از کاخ‌هایی بود که در دل باغ ملک‌آباد قرار داشت و در ششم آبان‌ماه ۱۳۵۹ به‌عنوان یک کاخ‌موزه، برای بازدید عموم گشوده شد. ساخت بنای این کاخ در اواخر رژیم پهلوی برای اقامت خانواده سلطنتی در ضلع جنوبی باغ ملک‌آباد، به مساحت ۱۳۸۷

نمای بیرونی کاخ ملک‌آباد

مترمربع، از سال ۱۳۵۳ خورشیدی آغاز شده و در سال ۱۳۵۵ پایان پذیرفته بود. طراحی آرایه‌گری داخلی و مبلمان آن توسط شرکت فرانسوی ژانسن هم‌زمان با موزه آستان‌قدس انجام شد. ساخت ظروف آن به آلمان سفارش داده شد و تابلوهای نقاشی آن از ایتالیا خریداری شد. پس از تعطیلی این موزه اشیای نفیس آن چون قالی‌های ابریشمی، ظروف چینی، تابلوهای نقاشی و سایر اشیا به خزانه آستان‌قدس منتقل شد.

این کاخ‌موزه چندین سال پذیرای مردم بود و اکنون امکان بازدید از آن وجود ندارد و برخی از اشیای آن در خزانه و برخی در دیگر موزه‌های آستان‌قدس به‌نمایش درآمده است.

از جهان قدیم

ساخت بزرگ‌ترین تلسکوپ جهان در «زریچ»

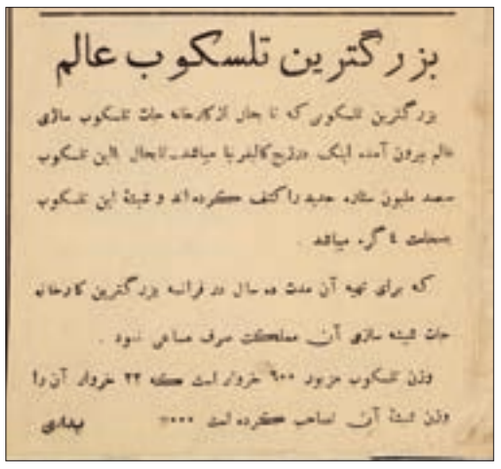
بزرگترین تلسکوب عالم

بزرگترین تلسکوپی که تا حال از کارخانه جات تلسکوب سازی عالم بیرون آمده اینک در زریچ کالیفرنیا میباشد. تا حال این تلسکوب صد ملیون ستاره جدید را کشف کرده‌اند و تهیهٔ این تلسکوب مدت ۱۰ گرد میباشد.

که برای تهیه آن مدت ده سال در فرانسه بزرگترین کارخانه جات شیشه سازی آن مملکت صرف مساعی نمود.

وزن تلسکوب مزبور ۶۰۰ خروار است که ۲۲ خروار آن را وزن شیشهٔ آن تصاحب کرده است ۲۲۰۰

بیدی

فرخد| روزنامه چمن، چاپ مشهد سال ۱۳۲۰ خورشیدی، در خبری کوتاه به ساخته شدن بزرگ‌ترین تلسکوپ جهان در کالیفرنیا اشاره می‌کند و می‌نویسد: «بزرگ‌ترین تلسکوپی که تا به‌حال از کارخانجات تلسکوپ‌سازی عالم بیرون آمده، اینک در «زریچ» کالیفرنیاست.

تاکنون با این تلسکوپ ۳۰۰ میلیون ستاره جدید را کشف کرده‌اند و شیشه این تلسکوپ به ضخامت چهار گرم است که برای تهیه آن به مدت ۱۰ سال در فرانسه و در بزرگ‌ترین کارخانجات شیشه‌سازی آن مملکت صرف مساعی نموده‌اند. وزن تلسکوپ مزبور ششصد خروار است که ۲۲ خروار آن را وزن شیشه آن تصاحب کرده است.»

در توضیح این خبر، خوب است بدانید که این تلسکوپ درواقع تلسکوپ هیل در رصدخانه پالومار بوده است که در سال ۱۹۴۱ میلادی تکمیل شد و برای دهه‌ها به‌عنوان بزرگ‌ترین تلسکوپ جهان باقی ماند. آینه اصلی این تلسکوپ، ضخامتی دویست اینچی (بیش از پنج متر) داشت که شگفتی فناوری شیشه‌سازی در آن دوران بود و اخترشناسان را قادر ساخت تا عمیق‌تر از همیشه به کیهان نگاه کنند.

اهمیت تلسکوپ هیل نه‌تنها در اندازه آن، بلکه در تأثیر آن بر تحقیقات نجومی نیز نهفته است. ظرفیت برتر جمع‌آوری نور آن، اکتشافات پیش‌گامانه‌ای را در کیهان‌شناسی، اخترفیزیک و نجوم کهکشانی تسهیل کرد؛ از ارائه داده‌های حیاتی درباره انبساط جهان گرفته تا کشف اسرار تکامل ستارگان. تلسکوپ هیل نقش مهمی در شکل‌دهی به درک ما از کیهان ایفا کرده است.

جالب است بدانید در حالی‌که تلسکوپ‌های بزرگ‌تری از آن زمان ساخته شده‌اند، تلسکوپ هیل همچنان یک ابزار حیاتی است که به‌طور فعال در تحقیقات مشارکت دارد؛ البته اخبار جراید قدیمی نشان می‌دهد که پیش از تلسکوپ هیل، تلسکوپ دیگری با نام هوکر در سال ۱۹۲۷ میلادی (۱۳۰۵ خورشیدی) ساخته شده که این تلسکوپ نیز با آینه‌ای صداینچی (دوونیم‌متری)، به‌عنوان بزرگ‌ترین تلسکوپ عملیاتی جهانِ آن روزگار، بر همه‌چیز تسلط داشت.

اخبار قدیم

خدمت مهمی به اسم کشف دوای سالک

گروه تاریخ و هویت| با گرمی هوا و زیاد شدن پشه‌ها، همیشه یک خطر، بلای زیبایی مردم، به‌ویژه بچه‌هایی می‌شده است که در کوچه‌ها بازی می‌کرده‌اند. در سال ۱۳۱۹ خورشیدی، روزنامه آزادی خبری منتشر می‌کند که اسباب خوشحالی بسیاری می‌شود؛ خبرنویس روزنامه آزادی خبر از کشف دوای سالک می‌دهد و می‌نویسد: «سالک که یکی از بدترین و مزمن‌ترین بیماری‌های جلدی است که در غالب نقاط کشور و مخصوصا در استان نهم شیوع زیاد دارد و این بیماری باعث زحمت و زشتی مبتلایان شده و گاهی کودکان را معیوب می‌سازد و از وجاهت دختران می‌کاهد و چون تاکنون علاج مؤثری برای آن پیدا نگردیده بود، چندی قبل بر حسب آموزش نیابت تولیت عظما کمیسیونی به نام کمیسیون مبارزه بر ضد سالک در بیمارستان شاهرضا تشکیل و در نتیجه آزمایش‌های نوبتی که در این قسمت شد، داروی مؤثری برای معالجه قطعی آن به دست آمد که در مدت بسیار کوتاهی با کمال سادگی و به‌طور کامل آن را علاج می‌نماید.»

جالب‌تر اینکه آستان قدس رضوی تلاش می‌کند این دارو را به رایگان در اختیار مبتلایان قرار دهد؛ «برای کمک به عموم اهالی این دارو از طرف آستان قدس به رایگان در اختیار همگان گذاشته شده. مبتلایان به سالک می‌توانند با مراجعه به بیمارستان شاهرضا یا بیمارستان‌های شهر و یا هر یک از تیمارگاه‌های بهداری شهرداری داروی نام‌برده را با دستور معالجه آن مجانی دریافت و از این بیماری طولانی و مزمن به آسانی رهایی یابند؛ همچنین به آقایان پزشکانی که مایل باشند با معالجه سالک به بهداشت کشور کمک نمایند، این دارو و از طرف بیمارستان شاهرضا به رایگان داده می‌شود تا نتیجه مشاهدات خود را به کمیسیون مبارزه بر ضد سالک در بیمارستان شاهرضا ارسال نمایند.»

تقویم تاریخ

زادروز اینترنت

به گواهی تاریخ، ۳۰ اپریل ۱۹۹۳ میلادی زادروز و آغاز بهره‌برداری از بزرگ‌ترین پدیده ارتباط عمومی و غیرانحصاری است که سبب تحولی بزرگ در زندگانی همه مردم جهان شد. «www» یا شبکه شبکه‌ها که برای عمومی شدنش ده‌ها سال تلاش شده بود، ۳۲ سال پیش در چنین روزی در تالار مرکز سازمان اروپایی برای تحقیقات هسته‌ای که بزرگ‌ترین آزمایشگاه فیزیک در جهان است و در حومه ژنو (مرز سویس و فرانسه) مستقر است برای نخستین بار آزمایش شد. به عقیده پژوهشگران این وسیله بزرگ، دوران کودکی نداشت و از همان نخستین روز تولد وارد میدان شد و ارتباط مردم با یکدیگر از اطلاع‌رسانی تا انتشار عقاید و نظرات و هر چیز دیگر را برقرار ساخت و هر فرد باسواد را با یک «لپ‌تاپ» و تبلت و سپس سلفون، ناشر خبر و نظر کرد و عامل پیدایش مشاغل تازه شد.